

potreba zaštite kulturne i prirodne baštine u ruralnome prostoru

zdravko živković

ministarstvo kulture
uprava za zaštitu kulturne
i prirodne baštine,
zagreb, hrvatska

—→ Kada se na relativno malome području kao što je Hrvatska nađe toliko različitih i osebnih skupina narodnog graditeljstva, onda se zacijelo radi o bogatom graditeljskom nasljeđu. Glavni je razlog tom bogatstvu što Hrvatsku čini nekoliko zemljopisno različitih regija i što je hrvatsko područje pod utjecajem triju kulturnih zona: panonske, mediteranske i dinarske, a na području Gorskoga kotara evidentna je i alpska kulturna zona.

Bitna karakteristika narodnoga graditeljstva jest u tome da narodni graditelji za gradnju svoga doma uzimaju građu iz prirode, iz svoga najužeg okoliša. Grade ga u okviru svojih mogućnosti, onako kako im za njihov život i rad najbolje odgovara. Između narodnog graditeljstva i njegove građevine nema posrednika, on gradi prema iskustvu, prema predaji, pa je narodno, pučko graditeljstvo i predajno graditeljstvo.

Dvije su osnovne skupine čimbenika koje su određivale narodno graditeljstvo: skupina prirodnih i skupina društvenih činitelja. U prvu skupinu ide geološki sastav tla, klima, biljni pokrov, konfiguracija terena, a drugu – skupinu društvenih činitelja – čine povijesna događanja, način gospodarenja, etničke osobine pučanstva, stupanj blagostanja itd.

Na toj podlozi nastalo područje Republike Hrvatske pokazuje (uvjetno) sedam karakterističnih skupina. Kažem, uvjetno jer granice među skupinama nisu oštre nego se međusobno prožimaju. U svakoj se od njih tradicijsko graditeljstvo temelji na podlozi najelementarnijih principa životne logike. Narodno, tradicijsko, predajno graditeljstvo uistinu je i ekološko graditeljstvo.

Iako se uglavnom radi o spotano nastalim ruralnim strukturama današnja sela u Slavoniji nastala su uglavnom na planskoj osnovi. Naime sredinom

18. stoljeća, a nakon oslobođenja Slavonije od Turaka, vlasti u Beču počnu na području Slavonije sustavnu organizaciju prostora: grade se ceste, uvodi se katastar, poštanska služba, okupljaju se raseljena domaćinstva. No ta nova ruristička organizacija ne uvodi ništa značajno novo što u panonskoj tradiciji nije bilo nego se samo egzaktnije provodi ruristička organizacija kakva postoji u drugim hrvatskim panonskim područjima zapadno od Slavonije.

Tradicijski, tj. na osnovi predaje, u hrvatskim se prostorima gradi uglavom do Drugoga svjetskog rata. Mijena je naravno i dotad bilo, ali polaganih, narodni ih je graditelj usvajao a svoju kuću i kućište usavršavao. U Zapadnoj Europi pak, već krajem 19. stoljeća, a osobito poslije Drugoga svjetskog rata nastaje prijelom s tradicijom. Ima tomu više razloga. Na tržištu se pojavljuju novi industrijski materijali, odnos države prema poljoprivredi, a time i selu i seljaštvu sve je lošiji, »tihom« indoktrinacijom, po kojoj je sve tradicijsko zaostalo, selo i seljaštvo dobivaju prizvuk nazadnjaštva. Tako se »ukorak s novim vremenom« na Arhitektonskom fakultetu pedesetih godina ukida i predmet rurizam. Da paradoks bude veći sve se to događa kada u Hrvatskoj još 75% stanovništva živi u izvangradskim (ruralnim) područjima. Socijalno raslojavanje sela ima za posljedicu njegovo fizičko rastakanje. Seljaci za gradnju svojih kuća traže uzore u prigradskim naseljima gdje žive selu najbliže socijalne skupine, a ti su uzori loši da gori ne mogu biti. Kasnije, šezdesetih godina, povratnici s rada u inozemstvu donose neke nove uzore. To je značilo daljnju estetsku i vrijednosnu destrukciju hrvatskoga sela. Takva sela postaju neudobna za ljudski život.

Destrukcijom dotadašnjih fizičkih struktura i oblika sela, nestaju one poželjne različitosti, nestaje dah zavičajnosti, nestaje duh mjesta, duh seljačkog življenja.

I pored svih rastakanja ruralnih struktura u posljednjih pedeset godina, u pojedinim hrvatskim područjima još uvijek ima sačuvanoga tradicijskog graditeljstva i ruralnih struktura. Još uvijek relativno dobro sačuvanoga narodnog graditeljstva ima u istočnoj Slavoniji i Baranji, Lonjskom polju, Posavini, Banovini, Istri te donekle na jadranskom otočju i dalmatinskom zaleđu. Razlozi su sačuvanosti različiti. Često su to staračka domaćinstva i na područjima značajnih iseljavanja koja jednostavno nisu imala, i nemaju sredstava da bi rušili staro i gradili novo. Tek su se u malom broju slučajeva (možda 5%) u tradicijskim kućama sačuvale i vitalne obitelji, dakle one koje su imale gospodarske moći da grade novo a to nisu činile. U svojim istraživanjima tog fenomena mogao sam saznati da se manje radilo o odnosu prema kući kao graditeljskoj vrednosti nego o kući kao uspomeni i poštovanju prema precima koji su je gradili. Dobra sačuvanost u Istri posljedica je pak iseljavanja nakon Drugoga svjetskog rata (optanti) i čvrstini samih kamenih kuća. Relativno dobroj sačuvanosti u istočnoj Hrvatskoj i Baranji očito su pogodovali neki treći razlozi. Radi se, naime, o relativno bogatom kraju, gdje su ljudi imali ekonomske snage rušiti staro i graditi novo a ipak to, bar masovno, nisu činili. Čini se da se radi o jačoj tradicijskoj svijesti, manjim migracijama (odlazak na rad u inozemstvo) ali i »jakim« i životno potvrđenim tradicijskim strukturama sela, kuće i kućišta.

Danas u Hrvatskoj gotovo polovina njezina stanovništva živi u izvangradskim tj. ruralnim naseljima. Preko 90% državne površine pokrivaju ruralna područja (u zemljama Zapadne Europe 80%). Zar je logično i normalno da se tako velika područja na kojima živi do 50% pučanstva prepušta pot-

punoj nebrizi struke i društva? Ne zaboravimo onu izreku i ujedno veliku istinu koja kaže da ljudi grade svoja naselja a ona grade njih!

Smatramo da naša ruralna područja treba graditi, obnavljati, razvijati na *tradicijiskome* tragu. Mnogi to neće i ne žele shvatiti. Valjda pod tim smatraju kuće od pletera i zemlje, hrastovih planjki i kamena, sa zemljanim ili kamenim podovima, pokrivene slamom ili kamenim pločama, s ognjištem ali bez sanitarija. Naravno da o tome nema ni govora. Mislimo na sasvim suvremenu kuću koja će zadovoljiti sve standarde suvremene seljačke obitelji ali njezina će organizacija biti prilagođena seljačkom načinu rada i života. Uz to, naravno, valja uzeti sve iskušane i pozitivne stečevine iz tradicije. A bitna obilježja tradicije jesu ona po kojima pojedina skupina tradicijskog graditeljstva ima posebnost, sliku – *image*. Nositelj obilježja, slike panonskoga naselja jest njegova ulica – šor, taj dakle zajednički prostor s osebujnim profilom ulice s uličnom scenografijom koju čini ritam kućnih zabata i uličnih ograda. Sve što se događa po dubini parcele manje je važno i za sliku slavonskoga sela potpuno nevažno. U prostorima središnje Hrvatske, odnosno u tradiciji gradnje drvom sama stambena kuća jest nositelj identiteta, kuća kao volumen – kao skulptura. U jadranskom području, u Dalmaciji poglavito, nositelj identiteta jest sklop jednoga domaćinstva, zaštićeno dvorište gdje podneblje omogućuje čak veći dio godine život na otvorenome.

Ni sve tradicijske kuće nisu jednako adaptabilne za suvremeni život. Tako je teže adaptirati za suvremeno stanovanje prostorno malu panonsku prizemnicu za razliku od vrlo prostorne i lako adaptabilne istarske tradicijske kuće. U Istri primjerice, ima toliko tradicijskog graditeljskog fonda u ruralnim prostorima da uz najbolji demografski rast i razvitak bar pedeset godina ne bi trebalo graditi ni jednu novu kuću.

Ispravan put u razvitku našega sela jest onaj koji će omogućiti da selo bude dostojan i privlačan ambijent za ljudski rad i život. A to se može postići tako kako to čini i napredni svijet, tj. da se koliko se može čuva i obnavlja tradicijsko naslijeđe, a novo da se gradi u dosluhu s tradicijom.

Anakrono bi danas bilo ne spomenuti obnovu u ratu stradalih sela. Još smo 1991. upozoravali da se za to valja pripremiti. Smatrali smo da se bar dio zla može pretočiti u neku korist tj. da se u obnovi stradalih sela konačno (kad se već nije uspijevalo ranije) uspostave novi, suvremeni principi i metode planiranja u seoskim prostorima. To je zaista bila velika prilika, ali od svega toga, nažalost, nije se ništa dogodilo. Izgrađeno je tisuće novih kuća, ali kuća koje zadovoljavaju samo egzistencijalnu kategoriju krova nad glavom dok u likovnom i arhitektonskom smislu nemaju veze ni sa čim a kamoli s tradicijom. Nešto što bi trebale biti planske kategorije čuje se za ugovore, kvadrate, članove domaćinstva, faze... No, još uvijek nije kasno da se i u obnovi ratom stradalih ruralnih područja pristupi civiliziranom načinu obnove u okviru istih sredstava i rokova.